

Л.П. Михайлина, С.В. Пивоваров *

СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ НА БУКОВИНІ (до 100-річчя від дня народження Б.О. Тимощука)

Подається короткий біографічний нарис та творчий шлях відомого українського археолога, історика, краєзнавця, популяризатора археологічних знань Б.О. Тимощука, якому виповнилося 100 років від дня народження у квітні 2019 р.

К л ю ч о в і с л о в а: Б.О. Тимошук, Буковина, археологічні пам'ятки, селища, городища, могильники, гніздо поселень, обшинний центр, празько-корчацька культура, райковецька культура, Київська Русь.

Серед дослідників історичного минулого Буковини особливе місце посідає археолог, історик, краєзнавець, доктор історичних наук Борис Онисимович Тимошук. Завдяки його роботам на території Буковини виявлені сотні археологічних пам'яток. Масштабні розкопки на декількох десятках із них стали широко відомими у вітчизняній та зарубіжній історіографії, а здобуті матеріали та запропоновані ним історичні концепції викликали інтерес багатьох вчених і знайшли чимало послідовників як в Україні, так і поза її межами.

Народився Борис Онисимович 7 квітня 1919 р. в с. Лука Житомирської обл. в сім'ї Онисима та Олени Тимошуків. Крім нього, у сім'ї було ще двоє дітей. Дитячі та юнацькі роки майбутнього вченого пройшли на рідній Житомирщині. До 5 класу він навчався у су-

сідньому с. Левки, а пізніше — у школі рідного села. З перших років навчання Б.О. Тимошук відзначався кмітливістю і старанністю. Особливо захоплювався математикою, багато читав. У 1932—1933 рр. родина Тимошуків важко пережила голодомор. Цей час запам'ятався підлітку постійним недоїданням та великою кількістю померлих від голодної смерті односельців.

Чотирнадцятирічним юнаком Б.О. Тимошук вступив на факультет робітничо-селянської молоді у Житомирі. Після робфаку продовжив навчання на історичному факультеті педагогічного інституту. Вчився заповзято, особливо цікавився давньою та середньовічною історією. Захоплювався юнак також працями з військової історії (Михайлина, Пивоваров 2009, с. 74—76).

Після закінчення 3 курсу Б.О. Тимошук був направлений на роботу (повний курс навчання не пройшов, оскільки після масових арештів 1937 р. школи потерпали від нестачі вчителів) учителем історії в с. Веселиново Миколаївської (тепер Одеської) обл. Там пропрацював два роки у місцевій школі, а також заочно навчався в Одеському педінституті, який закінчив у 1939 р. Восени того ж року Б.О. Тимошук був призваний до лав Червоної армії. Служив у Першій особливій бригаді морської піхоти Балтійського військово-морського флоту (Масан, Мисько 1999, с. 6—8).

Згодом Б.О. Тимошук був направлений для подальшого проходження служби в Пінську військову флотилію. Тут його застав початок війни. Разом із однополчанами виривався із оточень, брав участь у героїчній обороні Києва. Потім відступав на схід, але у жовтні 1941 р. потрапив в оточення. Далі був німецький по-

* МИХАЙЛИНА Любомир Павлович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, ORCID 0000-0002-7705-7211, mykhailyna53@ukr.net

ПИВОВАРОВ Сергій Володимирович — доктор історичних наук, заступник Генерального директора з наукової роботи Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, ORCID 0000-0003-2303-4476, pyvovarov.sergiy@gmail.com

© Л.П. МИХАЙЛИНА, С.В. ПИВОВАРОВ, 2019

лон, втеча з нього та повернення до рідного села. Спроба зв'язатися із підпіллям і партизанами виявилася для Бориса Онисимовича невдалою. Він був заарештований гестапо й відправлений до концентраційного табору. Спочатку ув'язненого доправили до одного із найжахливіших німецьких концтаборів «Майданек» у Польщі. У цьому таборі смерті Б.О. Тимошук перебував із 3 серпня 1943 р. до 6 березня 1944 р. Полоненому дивом вдалося вижити в нелюдських умовах, одужати після тифу, не зламатися від непосильної праці, не втратити віру в себе. У березні 1944 р. в'язнів табору перевели до Флосенбурга на території Німеччини, де розташовувалася не менш жахлива «фабрика смерті». Після більше ніж річного перебування там Б.О. Тимошука разом із тисячами інших в'язнів визволили у квітні 1945 р. американські війська. Перед колишнім військовополоненим постало питання вибору подальшого життєвого шляху. Попри небезпеку недовіри та переслідувань як колишнього військовополоненого Б.О. Тимошук вирішив повертатися до рідної домівки. Повернення виявилось тривалим. Спочатку довелося пройти фільтраційну комісію в Чеських Будейовицях, а потім була служба у діючій Червоній армії. Навесні 1946 р. його демобілізували (Тимошук 1991, с. 50—59; Тимошук 2009, с. 50—59).

Після повернення на Батьківщину колишньому солдату було вкрай складно знайти роботу, адже перебування у полоні було майже рівноцінним тавру «ворог народу». У пошуках роботи Б.О. Тимошук відвідав не одну установу, але скрізь чув єдине: «Не потрібен». І тут відбулася зустріч, яка стала доленосною і докорінно змінила його життя. Під час спілкування зі співробітниками Житомирського краєзнавчого музею він познайомився із В.К. Гончаровим (1909—1987 рр.) — відомим київським археологом, який досліджував городище в уроч. Лука поблизу с. Райки. Вчений запропонував Б.О. Тимошуку роботу землекопа в археологічній експедиції. Участь у дослідженнях зацікавила і захопила молоду людину. Незабаром він став керівником розкопу, а у вільний час посилено студював археологічну літературу. Захоплення археологією і фахові знання, здобуті в експедиції, сприяли у розв'язанні подальших життєвих проблем (Тимошук 2009, с. 79—82).

Влітку 1947 р. розпочався новий період у житті Б.О. Тимошука. За рекомендацією знайомих українських археологів В.К. Гончарова, В.Й. Довженка та Д.Т. Березовця від 26 квітня

Рис. 1. Б.О. Тимошук (60-ті рр. XX ст.)

Fig. 1. B. O. Tymoschuk, 1960^{ies}

1947 р. він отримав посаду археолога у Чернівецькому краєзнавчому музеї (Тимошук 2009, с. 82—86).

Буковина зустріла початківця-археолога досить привітно і молодий науковець взявся до роботи у музеї. Він ознайомився з матеріалами про археологічні старожитності регіону, а згодом розпочав власні дослідження. Спочатку вони носили розвідковий характер і мали на меті поповнення музейної колекції новими експонатами. На кінець 1940-х — початок 1950-х рр. визначилися основні наукові пріоритети дослідника. Все більше уваги Б.О. Тимошук приділяє середньовічним старожитностям регіону, хоча вивчає пам'ятки й інших археологічних періодів. Для такого вибору наукової тематики у молодого вченого був ряд причин. Зокрема, у той час вважали, що слов'янське (давньоукраїнське) населення з'явилося на землях краю порівняно пізно (XVII—XIX ст.). Цю тезу активно підтримували румунські дослідники довоєнного часу. Між тим, досліджуючи археологічні пам'ятки буковинського краю, науковець звернув увагу на місцеву мікротопонімію, яка значною мірою збігалася з гідронімами й ойконімами рідного Полісся. Більше того, маючи досвід розкопок слов'янських (райковецька культура) та давньоруських (XII — перша половина XIII ст.) пам'яток на Житомирщині мав змогу порівняти основні категорії тамтешніх археологічних комплексів із виявленими на землях краю. Це дозволило стверджувати, що матеріали

Рис. 2. На розкопках у Хотинській фортеці (1949 р.)

Fig. 2. At the excavations in the Khotyn fortress, 1949

з обох регіонів ідентичні. Підтвердили його припущення й консультації з багатьма вітчизняними археологами та апробація результатів досліджень на форумах різних рівнів (Филипчук 1998, с. 65—68; Хорошкевич 2000, с. 11—12; Масан, Тимошук 2005, с. 146—152; Мисько 2007, с. 402—403; Шманько 2008, с. 178—180).

Виявлені Б.О. Тимошуком пам'ятки поблизу сіл Бурдей, Іванківці, Гаврилівці, Ставчани, Шишківці, Давидівці, Кліводин, Лашківка, Ленківці, Карапчів, Станівці аргументовано вважаються ним ранньослов'янськими та давньоруськими. Проведені розкопки у літописному Василеві та зібрані там матеріали для музею (колекція кераміки, кам'яний саркофаг, предмети побуту) ще більше переконали дослідника у правильності інтерпретації обстежених пам'яток. У 1952 р. він приступив до дослідження розташованого поблизу м. Чернівців Ленківецького городища. Тоді ж були виявлені середньовічні археологічні пам'ятки в Дарабанах, Нагор'ях, Непоротовому, Ломачинцях, Бабиному, Горішніх Ширівцях та ін. Всього на 1955 р. Б.О. Тимошук відкрив понад 60 пам'яток IX—XIII ст. Всі ці знахідки переконливо доводили, що Буковина здавна була заселена автохтонним слов'янським населенням (Пивоваров 2005, с. 100—105).

Дослідження цих пам'яток мало важливе значення для відтворення історичного мину-

лого краю. Дослідник довів, що виявлені городища і селища за своїм плануванням і основними структурними елементами відповідають пам'яткам періоду Київської Русі та Галицько-Волинського князівства з інших українських територій. Отриманий на них матеріал виявився абсолютно ідентичним предметам матеріальної культури княжої доби на більшій території України. Серед знахідок привертала увагу предмети (шиферні прясельця, скляні браслети, амфори-корчаги), які свідчили про економічні зв'язки місцевого населення. Цінними були знахідки (писала, надписи на різних предметах, предмети християнської та язичницької символіки), що свідчили про досить високий рівень культурного розвитку населення краю доби середньовіччя. Археологічні дослідження остаточно зруйнували міф про незаселеність регіону та пізню появу тут слов'янського населення (Пивоваров 2005, с. 103—106).

У другій половині 1950-х років археологічні роботи на території Буковини набувають системного характеру. Б.О. Тимошук продовжив досліджувати Ленківецьке поселення, де детально вивчив конструкцію оборонних клітей дитинця, провів розкопки житлових і господарських будівель, могильника, торгово-ремісничого посаду, виявив рештки виробничих споруд з добування кричного заліза тощо. У 1958—1959 рр. дослідник розпочав археологічне вивчення літописного Василева. Детальне обстеження решток пам'ятки дозволило йому з'ясувати, що Василів давньоруського часу був міським поселенням із дитинцем, торгово-ремісничим посадом, феодальним замком, сільськими селищами-супутниками та монастирем. Сенсацією розкопок стало відкриття фундаментів білокам'яного чотирьохстовпного храму, збудованого за типовою архітектурною традицією Київської Русі. Важливою знахідкою був виявлений біля стіни храму кам'яний саркофаг із вирізаними на верхній плиті знаками Рюриковичів. Отримані під час дослідження Василева матеріали дозволили також вивчити ряд могильників, які розташовувалися на території літописного міста. Тоді ж було започатковано збір даних антропології, які згодом проаналізовані М.С. Великановою засвідчили слов'янський антропологічний тип усіх похованих. Матеріали розкопок опубліковані дослідником у низці фахових видань і суттєво доповнили джерельну базу узагальнювальних праць з археології та історії Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (Михайлина, Пивоваров 2009, с. 76—80).

У 1961—1962, 1964, 1967 рр. Б.О. Тимошук провів розкопки Хотинської фортеці, про час виникнення якої точилися суперечки. Було встановлено, що перші дерев'яно-земляні укріплення слов'ян на місці фортеці з'явилися ще в X—XI ст., а першу кам'яну фортецю почали будувати в роки правління Данила Галицького. У ті ж роки науковець провів обстеження літописного Онута. Через відсутність тут синхронних укріплень дослідник відніс пам'ятку до категорії літописних сіл. Також він провів дослідження згадуваних у «Списку руських городів дальніх і ближніх» Цецина (Чечуня) і Городка на Черемоші. Рештки першого з них Б.О. Тимошук виявив на горі Цецин, а з другим пов'язав городище біля с. Карапчів і ототожнив його з містом Хмелевом, що згадується у грамотах молдавського часу (Пивоваров 2005, с. 103—105).

Важливою подією у житті Б.О. Тимошука став захист у 1967 р. кандидатської дисертації на тему «Північна Буковина IX—XIV ст. за археологічними даними», яка підсумувала археологічне вивчення середньовічних старожитностей краю на той час. Під час роботи над дисертацією науковець використав матеріали із 190 селищ, 26 городищ і трьох міст (давні Чернівці, літописний Василів, середньовічний Хотин). На основі вивчених матеріалів Б.О. Тимошук дійшов висновку, що «... в світлі письмових і археологічних джерел Північна Буковина в IX—XIV ст. виступає як частина Давньоруської держави». Аналіз предметів матеріальної культури дозволив науковцю виділити три періоди історії місцевого слов'янського населення, а саме: IX—XI ст., коли ця територія входила до складу Київської Русі; XII — перша половина XIII ст. — феодальна роздрібненість і входження регіону до руських феодальних князівств (Теребовлянського, Галицького, Галицько-Волинського); друга половина XIII—XIV ст. занепад у житті населення краю після монголо-татарської навали та входження регіону до складу Молдавського князівства (Пивоваров 2005, с. 100—108).

Апробовані в дисертаційному дослідженні матеріали склали основу низки праць Б.О. Тимошука, серед яких статті, розділ у колективній монографії «Північна Буковина, її минуле і сучасне», статті з давньої історії Чернівців в «Історії міст і сіл УРСР. Чернівецька область», а також статті та науково-популярні видання «Дорогами предків» (Тимошук 1968) та «Північна Буковина — земля слов'янська» (Тимошук 1969). Завдяки їхній появі інфор-

Рис. 3. Вивчення знайдених артефактів у Чернівецькому краєзнавчому музеї (50-ті рр. XX ст.)

Fig. 3. Studying of the discovered artifacts at the Chernivtsi Local History Museum, 1950^{ies}

мація про минуле краю стає доступною широкому загалу. З цього часу вивчення проблем середньовічної історії краю піднімається на якісно новий рівень, а здобуті Б.О. Тимошуком матеріали досліджень старожитностей ранньослов'янського та давньоруського часу увійшли до більшості узагальнювальних праць з історії та археології України.

У лютому 1968 р. Б.О. Тимошука запросили на посаду старшого викладача кафедри історії СРСР Чернівецького державного університету. Співпраця із навчальним закладом тривала у нього ще з кінця 1940-х рр., коли в експедиціях вченого проходили практику студенти-першокурсники. На час переходу на викладацьку роботу дослідник провів 22 експедиції та виявив близько 800 нових пам'яток, отримав значний досвід археологічних робіт, став відомим у краї лектором і екскурсоводом. Тому не випадково Вчена рада історичного факультету Чернівецького державного університету одностайно обрала його на викладацьку посаду (Мисько 2007, с. 402—406).

За період роботи в університеті Б.О. Тимошук доклав чимало зусиль аби зацікавити студентів-істориків проблемами археології, очолював археологічну експедицію і підготував чимало фахівців, для яких археологія стала справою всього життя. Він викладав студентам курс «Основи археології» та спецкурси «Історія Буковини» й «Основи краєзнавства», керував студентським археологічним гуртком і навчальною археологічною практикою. Він

Рис. 4. Б.О. Тимошук разом із студентами-істориками на розкопках слов'янського житла в Кодині (1977 р.)

Fig. 4. B. O. Tymoschuk and students-historians excavate a Slavonic dwelling in Kodyn, 1977

розробив і видав конспект лекції «Археологічні пам'ятки Чернівецької області» (Тимошук 1970), в якому навів характеристику найбільш вивчених археологічних пам'яток. Ця невелика робота стала для багатьох студентів посібником з вивчення археологічних старожитностей Буковинського краю.

Б.О. Тимошук користувався заслуженим авторитетом серед молоді. Своєрідна манера спілкування та притаманна демократичність постійно приваблювала до нього студентів. Фактично він став засновником археологічної школи в Чернівецькому університеті. Завдяки його плідній науково-педагогічній діяльності зі стін цього закладу вийшла ціла когорта вітчизняних науковців, які стали гордістю української археологічної та історичної науки — Д.Я. Телегін, І.С. Винокур, О.М. Приходнюк, Л.В. Вакулєнко, І.П. Герета, Б.П. Томенчук, О.М. Масан, В.М. Войнаровський, М.А. Филіпчук, М.О. Ягодинська та інші (Михайлина, Пивоваров 2009, с. 80—82).

Викладацьку діяльність Б.О. Тимошук поєднував з науковими археологічними дослідженнями. У кінці 1960-х рр. на землях краю розгорнулися інтенсивні пошукові роботи у зв'язку з будівництвом Новодністровської гідроелектростанції та створенням водосховища. Основну увагу під час цих досліджень вчений звернув на городище поблизу с. Ломачинці. Внаслідок проведених робіт дослідник дійшов висновку, що комплекс із трьох давньоруських городищ, поселень, печерного монастиря між селами Непоротове, Галиця та Ломачинці є рештками добре укріпленого населеного пункту XII — першої половини XIII ст. Науковець висунув гіпотезу, що це могли бути рештки

давньоруського літописного міста Кучелмин. У той же час почалися розкопки Перебиківського городища XI—XIV ст., матеріали якого дозволили пролити світло на час занепаду Галицької Русі та включення її земель до складу сусідніх державних утворень.

У 1970 р. Б.О. Тимошук перейшов працювати до шойно створеного Чернівецького відділу Інституту історії АН України. Тут він продовжив свої наукові дослідження в галузі археології та історії Північної Буковини.

Важливою віхою в науковій діяльності вченого стала публікація монографічного дослідження «Слов'яни Північної Буковини V—IX ст.» (Тимошук 1976). У ньому узагальнено відомості про 206 слов'янських пам'яток регіону, розроблена їх періодизація та хронологія, подано детальна характеристика селищ, городищ, городищ-святилищ і поховань та розглянуто основні види господарської діяльності місцевого населення.

Інтерес викликають дослідження соціальної структури слов'янського населення переддержавного часу. Автор звернув увагу на компактне розташування пам'яток, які складають «гнізда поселень». За висновком Б.О. Тимощука, таке «гніздо поселень» є археологічним відповідником територіальної общини.

Не менш важливим є висновок вченого про територіально-племінну приналежність слов'янського населення регіону. Проаналізувавши писемні джерела, топонімію та археологічний матеріал, Б.О. Тимошук переконливо довів, що на землях регіону проживали племена східних хорватів у Попрутті і племена тиверців — у Середньому Подністров'ї, які взяли безпосередню участь у формуванні Київської Русі.

Б.О. Тимошук був умілим популяризатором археологічних знань. На сторінках своїх науково-популярних праць «Зустріч з легендою» (Тимошук 1974), «Слов'янські гради Північної Буковини» (Тимошук 1975), «Твердиня на Прутті» (Тимошук 1978) та у численних дописах у місцевих газетах він розповів про значення археологічних джерел для дослідження давніх епох, про які збереглися тільки уривчасті згадки писемних джерел. Усі ці роботи стали цінними посібниками для місцевих вчителів та краєзнавців.

Ще на початку 1970-х рр. археолог звернув увагу на ранньослов'янські старожитності празько-корчацької культури, що були виявлені ним поблизу Чернівців. Після розвідкових досліджень і отримання перших результатів, які засвідчили унікальність виявленого матеріа-

лу, Б.О. Тимошук запросив до співпраці знаного фахівця з археології ранніх слов'ян Ірину Петрівну Русанову. Протягом 1974—1979 рр. вони провели спільні дослідження на одному з таких поселень в уроч. Кодин, поблизу с. Остриця. Тут дослідники вперше виокремили слов'янські старожитності другої половини V ст. н. е. Згодом результати їхніх розкопок були видані окремою монографією (Русанова, Тимошук 1984).

У 1977 р. археологічна експедиція Чернівецького державного університету продовжила розпочаті у 1972 р. Б.О. Тимошуком археологічні дослідження Ревнянського гнізда поселень VIII—X ст. на правому березі р. Прут, які тривали впродовж 14 польових сезонів. Науковими консультантами експедиції були Б.О. Тимошук і І.П. Русанова. За час багаторічних досліджень у Ревному пройшли вишкіл польових археологічних досліджень і отримали досвід проведення розкопок практично всі учні Бориса Онисимовича. Завдяки багаторічним дослідженням Ревнянський комплекс поселень став хрестоматійним, а отримані тут матеріали дали можливість відтворити різні аспекти історичного минулого східнослов'янського населення регіону напередодні утворення могутньої Київської держави.

Вагомим доробком у вивчення минулого краю стала праця Б.О. Тимошука «Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.)» (Тимошук 1982), в якій узагальнено матеріали з понад 300 пам'яток, виявлених вченим протягом багаторічних польових археологічних досліджень. У монографії вперше запропоновано типологію давньоруських городищ, проаналізовано основні категорії пам'яток, розроблено чітку періодизацію та хронологію давньоруської кераміки. У книзі визначено соціальні ознаки городищ різних типів. Автор виділив городища—общинні центри, князівські (державні) фортеці, городища—сторожові фортеці, феодалні замки і городища—давньоруські міста. Така типологія носила новаторський характер і дозволяла використовувати матеріали пам'яток для аналізу державотворчих процесів на буковинських землях від VIII до XIV ст. Ще однією важливою складовою роботи стала публікація каталогу давньоруських пам'яток регіону. Виклад матеріалу супроводжується понад сотнею карт, фотографій і таблиць з планами городищ і поселень, розкопаних об'єктів та предметів матеріальної культури. У цілому робота Б.О. Тимошука відбиває стан середньовічної археології в регіоні на початок 1980-х рр.

Рис. 5. Розчистка слов'янської печі-кам'янки (початок 80-х рр. XX ст.)

Fig. 5. Clearing the Slavonic stone kilns, early 1980^{ies}

Монографія була однією із перших праць, присвячених дослідженню пам'яток XI—XIV ст. невеликого регіону, і слугувала своєрідним взірцем для досліджень пам'яток сусідніх територій (Масан 2005, с. 146—152).

Значну увагу Б.О. Тимошук і І.П. Русанова присвятили вивченню пам'яток райковецької культури. Було проведено суцільне обстеження території Буковини та окремих місцевостей Івано-Франківської обл. Завдяки цьому виявлено поселенські структури (гнізда поселень) слов'ян, що склалися з городища (вони були декількох типів), могильників та певної кількості землеробських селищ. Застосування нових методик пошуку поселень у залісненій місцевості, зокрема за западинами, які зберігали-

Рис. 6. Б.О. Тимошук та І.П. Русанова (1981 р.)

Fig. 6. B. O. Tymoschuk and I. P. Rusanova, 1981

Рис. 7. Меморіальна дошка в Чернівцях на будинку, де проживав Б.О. Тимошук

Fig. 7. Memorial plate on the house in Chernivtsi, where B. O. Tymoschuk lived

ся на місцях жител-напівземлянок, дозволили деталізувати плани поселень і характеризувати їх розташування на місцевості неруйнівними методами. Усе це дало можливість висунути деякі новаторські погляди на формування та еволюцію обшинного ладу східних слов'ян. Результатом цих досліджень стала докторська дисертація Б.О. Тимошука на тему «Общинний лад східних слов'ян VI—X ст. (за археологічними даними Північної Буковини)» (Тимошук 1983), яка була успішно захищена в Інституті археології АН СРСР у 1983 р. Дисертаційна робота стала помітним явищем в галузі ранньослов'янської археології. Одразу після захисту академік Б.О. Рибаків запропонував науковцю перейти на роботу в сектор слов'яно-руської археології Інституту археології АН СРСР. Борис Онисимович переїжджає до Москви, й оселяється у дружини — І.П. Русанової (Хорошкевич 2000, с. 13—15).

У житті Б.О. Тимошука розпочинається новий життєвий етап — московський. Працевлаштувавшись у науковій установі, він розпочав активну дослідницьку роботу — працював над

плановими темами, брав участь у роботі археологічних експедицій. В Інституті археології він пройшов шлях від виконуючого обов'язки старшого наукового співробітника до провідного співробітника-консультанта.

Б.О. Тимошук та І.П. Русанова здійснювали спільні експедиції на західноукраїнських землях. Основним напрямком їхніх археологічних досліджень стали язичницькі культові пам'ятки середньовічного часу. Дослідники вивчали слов'янські святилища на Буковині у Нагор'ях, Бабиному, Кулішівці, Горбовому.

Прикарпатська експедиція під їхнім керівництвом впродовж декількох сезонів проводила дослідження городища на горі Богіт на Тернопільщині, де виявлено початкове місце розташування кам'яного чотириликого Збруцького ідола — Святовита. Незабаром неподалік (у с. Крутилів) було виявлено ще одне городище з чіткими культовими ознаками. Отримані матеріали викликали величезний науковий резонанс. З'ясувалося, що християнство на території Давньої Русі остаточно не витіснило язичництво навіть у першій половині XIII ст. Осередки язичництва зберігалися у важкодоступних місцях ще довгий час. Повідомлення про ці відкриття викликали гостру дискусію серед дослідників. Загалом вони поділилися на тих, хто підтримував, і тих, хто повністю заперечував існування у XII—XIII ст. великого язичницького центру на Збручі. Європейські спеціалісти позитивно відгукнулися на відкриття І.П. Русанової та Б.О. Тимошука. Проте, як не дивно, значна частина вітчизняних науковців зустріла їх неприйняттям. Автори розкопок стверджували, що дискусія з цієї проблеми не є закритою, оскільки вимагає системного розгляду аналогій таких культових центрів на інших територіях. Така робота була проведена, а її результатом став вихід у 1993 р. спільної монографії «Языческие святилища древних славян» (Русанова, Тимошук 1993; Хорошкевич 2000, с. 14—15). Вона викликала значний інтерес у науковому світі і була перевидана у 2007 та 2017 рр. (Русанова, Тимошук 2007; 2017).

Б.О. Тимошук не полишав поза увагою також вивчення проблем розвитку ранньослов'янського суспільства. Вагомим дослідженням у цій царині стала його нова робота «Восточные славяне: от общины к городам» (Тимошук, 1995), в якій було розкрито основні механізми трансформації слов'янського суспільства протягом VI—XIII ст. та шляхи виникнення перших міст на основі ремісничих цен-

трів. За цю працю Б.О. Тимошук був відзначений спеціальною премією Президії РАН.

Багато часу вчений приділяв громадській роботі. Він тривалий час очолював раду ветеранів Інституту археології РАН (Ідзьо 2008, с. 156—159). Б.О. Тимошук із захопленням зустрів демократичні перетворення в тодішньому СРСР. Він намагався не пропустити жодного мітингу в Москві, ходив на них в українській колонії під жовто-синіми знаменами. У квітні 1995 р. у Москві був заснований український історичний клуб. Його головою обрали Б.О. Тимошука. З притаманним йому запалом долучився до роботи нової структури, регулярно виступав на засіданнях та друкувався у «Науковому віснику українського історичного клубу» (Ідзьо 2005; 2008).

У 1997 р. у Б.О. Тимошука почалися проблеми зі здоров'ям. Далися ознаки військові лихоліття, перебування у концтаборах, напружена атмосфера столичного інституту, некоректні напади опонентів і критиканів. Після перенесеного інсульту він втратив можливість самостійно пересуватися. Його дружина і науковий соратник І.П. Русанова доглядала за ним до того часу, поки сама важко не захворіла. У 1998 р. після важкої і тривалої хвороби вона відійшла у вічність. За наполяганням родичів Б.О. Тимошук переїхав із Москви під опіку дочок і онуків до Чернівців, де й провів останні роки життя.

У Чернівцях, незважаючи на хворобу, він не полишав занять наукою. У 1999 р. тут побачила світ остання прижиттєва книга археолога «Східні слов'яни VII—X ст.: полюддя, язичництво, початки держави» (Тимошук, 1999), де були розглянуті важливі питання формування східнослов'янської державності (Михайлина, Пивоваров 2009, с. 85—86). Вчений багато читав, спілкувався з учнями, диктував свої спогади, що вийшли друком у 2009 р. (Тимошук 2009).

На початку 2003 р. здоров'я Б.О. Тимошука після другого інсульту різко погіршилося. 26 лютого він відійшов у вічність. Поховали Бориса Онисимовича на цвинтарі у Чернівцях на вул. Руській.

Пам'ять про Б.О. Тимошука — видатного українського археолога увіковічена у його численних дослідженнях, які продовжують учні та послідовники вченого. Життєвий і творчий шлях науковця став предметом спеціального дисертаційного дослідження, захищеного у 2009 р. (Шманько 2009). У Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федь-

ковича проведено дві наукові конференції на честь Б.О. Тимошука. На будинку, де проживав учений, стараннями родини та громадськості встановлено меморіальну дошку. Рішенням Чернівецької міської ради на його честь названо вулицю неподалік досліджуваного ним Ленківецького городища. У 2018 р. Б.О. Тимошука нагороджено Почесною відзнакою Чернівецької обласної ради «За заслуги перед Буковиною» (посмертно).

- Войнаровський, В. 1998. Видатні дослідники археології римського часу Північної Буковини Ірина Русанова та Борис Тимошук. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Постаті української археології*. 7, с. 63–65.
- Ідзьо, В.С. 2005. Наукова творчість і громадська діяльність Бориса Онисимовича Тимошука. *Науковий вісник Українського Історичного Клубу*. т. XI, с. 166–169.
- Ідзьо, В.С. 2008. Наукова творчість, та громадська діяльність Бориса Онисимовича Тимошука, як Голови Вченої Ради Українського Університету в Москві (1992—2000). *Науковий вісник Українського Історичного Клубу*. т. XIII, с. 5–9.
- Масан, О. 1996. Б.О. Тимошук — визначний дослідник археологічних пам'яток Буковини. *З історичного минулого Буковини*. Чернівці, с. 237–246.
- Масан, О.М., Мисько, Ю.В. 1999. *Борис Онисимович Тимошук. Бібліографічний покажчик (До 80-річчя від дня народження)*. Чернівці.
- Масан, О., Тимошук, Т. 2005. Видатний український археолог та історик Борис Онисимович Тимошук (1919—2003 рр.). *Нові обрії. Наук. пр. Ін-ту фундам. дослідж.* 8, с. 146–152.
- Мисько, Ю.В. 2007. Борис Тимошук і розвиток археологічних досліджень у Чернівецькому університеті в контексті вивчення питань слов'яно-руської духовної культури. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 11, с. 402–406.
- Михайлина, Л.П., Пивоваров, С.В. 2009. Видатний український археолог Борис Онисимович Тимошук (1919—2003 рр.). *Науково-методичний вісник: Збірник наукових праць*. Вип. 8. *Історія та правознавство*. с. 74–87.
- Пивоваров, С.В. 2005. Дослідження питань середньовічної історії Буковини (XI — перша половина XIII ст.) в працях Б.О. Тимошука. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. т. 19, с. 100–108.
- Русанова, І.П., Тимошук, Б.А. 1993. *Язычество древних славян*. Москва.
- Русанова, І.П., Тимошук, Б.А. 2007. *Язычество древних славян*. Москва.
- Русанова, І.П., Тимошук, Б.А. 2017. *Язычество древних славян*. Москва.
- Тимошук, Б.О. 1970. *Археологічні пам'ятки Чернівецької області (Конспект лекції)*. Чернівці.
- Тимошук, Б.А. 1967. Северная Буковина IX—XIV вв. по археологическим данным. *Автореф. дис. ...канд. ист. наук*. Черновцы.
- Тимошук, Б.О. 1968. *Дорогами предків*. Ужгород.
- Тимошук, Б.О. 1969. *Північна Буковина — земля слов'янська*. Ужгород.
- Тимошук, Б.О. 1974. *Зустріч з легендою: Історико-краєзнавчі нариси*. Ужгород.

- Тимошук, Б.О. 1975. *Слов'янські гради Північної Буковини*. Ужгород.
- Тимошук, Б.О. 1976. *Слов'яни Північної Буковини V—IX ст.* Київ.
- Тимошук, Б.О. 1978. *Твердиня на Пруті. З історії виникнення Чернівців*. Ужгород.
- Тимошук, Б.О. 1982. *Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.)*. Київ.
- Тимошук, Б.А. 1983. Общинный строй восточных славян VI—X вв. (по археологическим данным Северной Буковины). *Автореф. дис. ... доктора ист. наук*. Москва.
- Тимошук, Б.А. 1991. В сорок первом. *Археологи на войне (Воспоминания ветеранов Великой Отечественной войны)*. Москва, с. 50-59.
- Тимошук, Б.О. 2009. *Найкраща моя знахідка*. Чернівці.
- Филипчук, М. 1998. Ірина Русанова та Борис Тимошук — дослідники слов'яноноруської доби Прикарпаття і Волині *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Постаті української археології*. 7, с. 65-68.
- Хорошкевич, Л.А. 2000. Судьба — археология. Исследователи раннего славянства — **Ирина Петровна Русанова** и Борис Анисимович Тимошук. *Археологічні студії*. 1, с. 4-21.
- Шманько, О.В. 2008. Формування наукових поглядів Бориса Тимошука. *Буковинський журнал*. 3, с. 178-181.
- Шманько, О.В. 2009. Борис Тимошук — дослідник давніх і середньовічних старожитностей Східної Європи. *Автореф. дис. ... канд. іст. наук*. Чернівці.

Надійшла 14.03.2019

Lubomyr P. Mykhailyna¹, Serhii V. Pyvovarov²

¹ Dr. of History Science, Leading research collaborator National Kyiv-Pechersk Historical & Cultural Preserve, ORCID 0000-0002-7705-7211, mykhailyna53@ukr.net

² Dr. of History Science, Deputy General Director on scientific activity, National Kyiv-Pechersk Historical & Cultural Preserve, ORCID 0000-0003-2303-4476, pyvovarov.sergiy@gmail.com

THE APPEARANCE AND FORMATION OF BUKOVYNA SCIENTIFIC ARCHAEOLOGICAL SCHOOL (to the Centenary of B. O. Tymoshchuk's Birth)

A famous Ukrainian archaeologist, historian, local historian and popularizer of archaeological knowledge Borys Onysymovych Tymoshchuk would have turned 100 this year (1919-2019). Even more of his life and scientific creative activity was associated with Bukovyna and Chernivtsi. He started his scientific activity in the late 1940-ies as an archaeologist in the local regional museum. In the late 1960-ies, he started working at Chernivtsi State University and in 1970 continued his research activity in the Chernivtsi Department of the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine. During 1984-1997 he worked as leading research associate at the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the USSR (since 1992 - Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences).

The discovery of most of the archaeological monuments in Bukovina was associated with B.O. Tymoshchuk's name. A study of the early Slavonic antiquities of the Prague-Korchak and Luka-Rajky Cultures, as well as archaeological monuments of the epoch of Kyivan Rus and Galicia and Volyn Principality had a special place in his scientific activity.

B.O. Tymoshchuk's students and followers continue archaeological studies, conducted by him. The Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University holds scientific conferences in memory of B. O. Tymoshchuk. A memorial plate marks the house where the scientist used to live. By decision of the City Council one street in Chernivtsi has been named after him. In 2018 the Chernivtsi Regional Council awarded B. O. Tymoshchuk with the honorable badge of merit of Bukovina posthumously.

К е у в о р д с: B.O. Tymoshchuk, Bukovyna, archaeological sites, villages, settlements, burial grounds, set of settlements, community centre, the Prague-Korchak Culture, the Rajky Culture, Kyivan Rus.

Л.П. Михайлина¹, С.В. Пивоваров²

¹ Доктор исторических наук, ведущий научный сотрудник, Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, ORCID 0000-0002-7705-7211, mykhailyna53@ukr.net

² Доктор исторических наук, заместитель Генерального директора по научной работе, Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, ORCID 0000-0003-2303-4476, pyvovarov.sergiy@gmail.com

СТАНОВЛЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ НА БУКОВИНЕ (к 100-летию со дня рождения Б.А. Тимошука)

Исполнилось 100 лет со дня рождения известного украинского археолога, историка, краеведа, популяризатора археологических знаний Бориса Анисимовича Тимошука (1919—2019). Большая часть жизни и научного творчества ученого связана с Буковиной и г. Черновцы. Свою научную деятельность он начал в конце 1940-х гг. в качестве археолога в местном областном краеведческом музее. В конце 1960-х г. перешел на работу в Черновицкий государственный университет, а в 1970 г. продолжил свою научно-исследовательскую деятельность в Черновицком отделе Института истории АН Украины. В 1984—1997 гг. работал на должности ведущего научного сотрудника Института археологии АН СССР (с 1992 г. — Института археологии РАН).

С именем Б.А. Тимошука связано открытие большинства археологических памятников Буковины. Особое место в его научной деятельности занимали исследования раннеславянских древностей пражско-корчакской и райковецкой культур, а также археологические памятники эпохи Киевской Руси и Галицко-Волынского княжества.

Археологические исследования Б.А. Тимошука продолжают его ученики и последователи. В Черновицком национальном университете имени Юрия Федьковича проводятся научные конференции в честь Б.А. Тимошука. На доме, где жил ученый, установлена мемориальная доска. Решением Черновицкого городского совета одна из улиц города названа его именем. В 2018 г. Б.А. Тимошук награжден Почетным знаком отличия Черновицкого областного совета «За заслуги перед Буковиной» (посмертно).

К л ю ч е в ы е с л о в а: Б.А. Тимошук, Буковина, археологические памятники, селища, городища, могильники, гнездо поселений, общинный центр, пражско-корчакская культура, райковецкая культура, Киевская Русь.

References

- Idzo, V.S. 2005. Naukova tvorčist i hromadska diialnist Borysa Onysymovycha Tymoshchuka. *Naukovyi visnyk Ukrainskoho Istorychnoho Klubu*. vol. XI, pp. 166-169.
- Idzo, V.S. 2008. Naukova tvorčist, ta hromadska diialnist Borysa Onysymovycha Tymoshchuka, yak Holovy Vchenoi Rady Ukrainskoho Universytetu v Moskvi (1992-2000). *Naukovyi visnyk Ukrainskoho Istorychnoho Klubu*. vol. XIII, pp. 5-9.
- Fylypchuk, M. 1998. Iryna Rusanova ta Borys Tymoshchuk - doslidnyky slovianoruskoi doby Prykarpattia i Volyni. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni. Postati ukrainskoi arkheolohii*. 7, pp. 65-68.
- Khoroshkevich, L.A. 2000. Sudba - arkheologiia. Issledovateli rannego slavianstva - Irina Petrovna Rusanova i Boris Anisimovich Tymoshchuk. *Arkheolohichni studii*. 1. pp. 4-21.
- Masan, O. 1996. B.O. Tymoshchuk - vyznachnyi doslidnyk arkheolohichnykh pamiatok Bukovyny. *3 istorychnoho mynuloho Bukovyny*. Chernivtsi, pp. 237-246.
- Masan, O.M., Mysko, Yu.V. 1999. Borys Onysymovych Tymoshchuk. Bibliografichni pokazhchyk (Do 80-richchia vid dnia narodzhennia). Chernivtsi.
- Masan, O., Tymoshchuk, T. 2005. Vydatnyi ukrainskyi arkheoloh ta istoryk Borys Onysymovych Tymoshchuk (1919-2003 rr.). *Novi obrii. Nauk. pr. In-tu fundam. doslidzh.* 8, pp. 146-152.
- Mysko, Yu.V. 2007. Borys Tymoshchuk i rozvytok arkheolohichnykh doslidzhen u Chernivetskomu universyteti v konteksti vyvchennia pytan sloviano-ruskoi dukhovnoi kultury. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. 11, pp. 402-406.
- Mykhailyna, L. P., Pyvovarov, S. V. 2009. Vydatnyi ukrainskyi arkheoloh Borys Onysymovych Tymoshchuk (1919-2003 rr.). *Naukovo-metodychnyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats. Iss.8. Istorii ta pravoznavstvo*. pp. 74-87.
- Pyvovarov, S.V. 2005. Doslidzhennia pytan serednovichnoi istorii Bukovyny (XI - persha polovyna XIII st.) v pratsiakh B. O. Tymoshchuka. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*. vol. 19, pp. 100-108.
- Rusanova, I.P., Tymoshchuk, B.A. 1993. Yazychestvo drevnikh slavian. Moskva.
- Rusanova, I.P., Tymoshchuk, B.A. 2007. Yazychestvo drevnikh slavian. Moskva.
- Rusanova, I.P., Tymoshchuk, B.A. 2017. Yazychestvo drevnikh slavian. Moskva.
- Shmanko, O.V. 2008. Formuvannia naukovykh pohliadiv Borysa Tymoshchuka. *Bukovynskyi zhurnal*. 3, pp. 178-181.
- Shmanko, O.V. 2009. Borys Tymoshchuk - doslidnyk davnykh i serednovichnykh starozhytnosti Skhidnoi Yevropy. *Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk*. Chernivtsi.
- Tymoshchuk, B.O. 1970. Arkheolohichni pamiatky Chernivetskoï oblasti (Konspekt lektsii). Chernivtsi.
- Tymoshchuk, B.A. 1967. Severnaia Bukovina IX-XIV vv. po arkheologicheskim dannym. *Avtoref. dis. ...kand. ist. nauk*. Chernivtsi.
- Tymoshchuk, B.O. 1968. Dorohamy predkiv. Uzhhorod.
- Tymoshchuk, B.O. 1969. Pivnichna Bukovyna - zemlia slovianska. Uzhhorod.
- Tymoshchuk, B.O. 1974. Zustrich z lehendoiu: Istoryko-kraieznavchi narysy. Uzhhorod.
- Tymoshchuk, B.O. 1975. Slovianski hrady Pivnichnoi Bukovyny. Uzhhorod.
- Tymoshchuk, B.O. 1976. Sloviany Pivnichnoi Bukovyny V-IX st. Kyiv.
- Tymoshchuk, B.O. 1978. Tverdnyia na Pruti. Z istorii vynykennia Chernivtsiv. Uzhhorod.
- Tymoshchuk, B.O. 1982. Davnoruska Bukovyna (X - persha polovyna XIV st.). Kyiv.
- Tymoshchuk, B.A. 1983. Obschinnnyi stroi vostochnykh slavian VI-X vv. (po arkheologicheskim dannym Severnoi Bukovyny). *Avtoref. dis. ... doktora ist. nauk*. Moskva.
- Tymoshchuk, B.A. V sorok pervom. *Arkheologi na voine (Vospominaniia veteranov Velikoi Otechestvennoi voiny)*. Moskva, 1991. pp. 50-59.
- Tymoshchuk, B.O. 2009. Naikrashcha moia znakhidka. Chernivtsi.
- Voinarovskiy, V. 1998. Vydatni doslidnyky arkheolohii rym'skoho chasu Pivnichnoi Bukovyny Iryna Rusanova ta Borys Tymoshchuk. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni. Postati ukrainskoi arkheolohii*. 7, pp. 63-65.